

հոր անունները Եւայի որդւոց մէջ.
Իսկ երբ Աստուած՝ որպէս զի մարդը փորձէ՝
թողելու թիւն տրւաւ անոնց որ յաժին
երկրի վերայ, խաբէութեամբ ու նենգով
կենդանոյն մասը մարդկութեան թիրեցին
թողլըքելու իրենց Աստուածն, եւ յաճախ
Անբերելոյ թ փառքն Արարչին փոխելու
Ասասնեղէն նրմանութեան՝ պաճուճուած
Ոսկեփողփող ու պերճ զրարթ կրթոնքով,
Եւ պաշտելու դէներն իրբեւ աստուածներ.
Անոնք մարդոց ճանչցըւեցան այն ատեն
իրենց պէտպէս անուններովն ու պէտպէս
Դրօշխաններով՝ կըռապարիշտ դարուն մէջ:

Թրգ. Հ. ԱՐՄԵՆ Ղ. ՂԱԶԻՍԵԱՆ

ՇԵՅՔՍԻՐ

ԱՅԼ ԵՒՍ ԳԱՂՏՆԻՔ ՄԸ ԶԷ

Շէյքսպիրի կեանքը մինչեւ ցայսօր խոր-
հրդաւոր զաղտնիք մը եղած էր: Գիտենք
թէ երբ ծնած է երբ մեռած է, նաեւ ծա-
նօթ է անոր երիտասարդ ամուսնանալը
եւ շուտով ամուսինը թողով լոնտրա
փախչիլը, ուր քանի մը տարի ետքը կը
գտնենք զինքը իբր դերասան և յետոյ
հեղինակ: Սակայն անոր ներքին կեանքը
անծանօթ էր բոլորովին: Բանաստեղծի այն
հազուադէպ և ընդարձակ միտքը՝ մարդ-
կութիւնը ակօսած պիտի ըլլար առանց
երբէք թողու ուրիշ հետքեր իրեն գոր-
ծերէն զատ: Այնքան սիրահարներու ըս-
տեղծիչը՝ չի ճանչցաւ արդեօք կիրքեր.
նա՞ որ ցաւին եւ վշտին իր վճռական
շեշտերը տուաւ՝ չի կրնց արդեօք, չու-
նեցաւ բարեկամներ, չզգաց ատելութիւն.
կարելի՞ է արդեօք, նա՞ որ այնքան թա-
տրերգութիւններ ջարագրեց, իր կեանքի
թատրերգութիւնն ալ չունենայ:

Կենսագրութիւնը կը լռեն:

Ինչ որ կրցան գտնել Շէյքսպիրի կե-
նացը նկատմամբ, գանձիկայ սիրցնելու բաղ-
ղը չունեցաւ. խեղճուկ զրուագներ, կա-
րօտեալի տարտամ ձգտումներ, հետաքնին

գրոյցներ են՝ փոխանակ եռանդնաւատ ջա-
տագութեանց, իս երբէք գիրքեր չէր գնեք
և չունէր անձնական գրատուն մը և կար-
դացած երկերը ուրիշէն փոխ կ'առնուր:
Ըստ իր պատմագիրներուն Շէյքսպիրը գոր-
ծի տէր անձի մը յաջողակութիւն ունէր.
ստոնք կ'ուզէն հաւատացնել թէ՛ Շէյքսպիր
նիւթական գործերով զբաղելովը հանդերձ
բանաստեղծի գրիչն ալ ձեռքէ չէր թո-
ղուր. ուրիշ տեղ կը ներկայացնեն զինքը
իբր դրամասէր, ազահ, պատրաստ դա-
տաստանի ձգելու իրեն պարտատէրները՝
քանի մը սթեռլինի համար: Գրեթէ, գրեթէ
ստիպուած ենք հաւատալու թէ՛ Շէյքսպիրը՝
համեստ հաշուակալ մը՝ որ իր գլուխ գոր-
ծոցները գրելու ուրիշ նպատակ չունի
եթէ ոչ քչիկ մը դրամ հայթայթել՝ գիւղի
մէջ քաշուած ապրելու համար:

Քննելով ու պրպրտելով՝ Շէյքսպիրի
անձին և հրաշակներնրուն միջեւ ան-
զունդ մը բացուեցաւ: Այս երկու կէտերը
իրարմէ այնքան խորապէս տարբեր և օ-
տար համարուեցան, որ բնականապէս տու-
րակուողներ ալ եղան, թէ՛ արդեօք Շէյ-
քսպիրն էր այդ հրաշալիքներուն հեղինա-
կը. աակից ելաւ այն անհիմն, երեւակա-
յեալ համարալ թէ՛ դերասան Շէյքսպիրը
անուանատուն է լորտ Խրանսիգ Պէյքընի:

Տարակոյս չկայ որ Շէյքսպիրի ժամա-
նակակիցներէն ոչ ոք կասկածած ըլլայ
անոր հեղինակութեան վրայ, քանի որ
ակն յայտնի կը գրէր: Պէյքընի այդ քանի
մը ոտանաւորները որոնք հասած են մեզի,
կը ցուցնեն որ մեծանուն գրչին է իմաս-
տասիրին որ և է մէկ բանաստեղծութիւնը
կարելի չէր բաղդատել շէյքսպիրական ա-
մենէն խեղճուկ քնարերգականի մը հետ.
և սակայն այդ սխալ կարծիքը ելաւ և
ընդհանրացաւ, վասն զի ատով լրածել
կարելի կը թուէր այդ մթին և անթա-
փանցելի խորհուրդը գոր ըննադատներ ու
կենսագրիչներ չի գիտցան լուսաբանել,
որ է Շէյքսպիրի հոգւոյն խորհուրդը և իր
ներքին կենաց ողբերգական պատմութիւն-
նը: Եւ այդ կարծիքը ճամբայ բացաւ,
խոստագոյն քննադատութեանց, բոտ որոնց

Շէյքսպիրը գոյութիւն չունի իբրեւ դերասան ու հեղինակ:

*
**

Շէյքսպիրը ունեցաւ իրեն համակրող և անհամակրող, նպաստատու և աննպաստ բազմաթիւ քննադատներ, որոնք փոխանակ անոր անձը և կեանքը լուսաբանելու աւելի միջոցոյին ու հանգոյցները կնճռոտեցին կուրորէն պաշտպանելով, կամ դատարեւելով ու պարսաւելով իբրեւ կեղծ, տխմար ու ստորին արարած:

Վերջերս Պ. Սէլէսդէն Տէմպլոն՝ Պրիւքսէլի համալսարանին վարժապետը չափազանց խիստ քննադատութեան մը ենթարդեց մեծանուն դերասանը, միանգամայն դառն լեզու բանեցնելով անոր դէմ: Պ. Տէմպլոն ոչ միայն Շէյքսպիրին չտար իւրեն անուամբ հասած երկերը, այլ յետ անոր վերագրելու չարագործի, անխիղճ կաշխատուի, ազահի և զինմուրի մակերիք, անունն ալ կ'աղաւաղէ Shaxper, Shakspur. Shakyspar ու Shakberg կոչելով զայն:

Ըստ այս քննադատին՝ ճշմարիտ Շէյքսպիրին է Ռոճէր Մէնըրս՝ Բիւտլանտի կոմսը: Պ. Տէմպլոն մանրամասնօրէն կը գրէ ասոր կենաց հանգամանքները և կը ջանայ ցոլացնել այս ազնուականին գոյութեան երեւոյթները շէյքսպիրական թատերգութեանց ցանկին մէջ: Բիւտլանտ Գամպրէյնի մէջ ուսումն առած, հմուտ գեղարուեստի և գրականութեան, կը ճամբորդէ Իտալիոյ մէջ՝ Բատուա, Վենետիկ, Վերոնայ, այն ամէն տեղերը՝ որոնցմէ տեսարան մը գրաւած է Շէյքսպիրի թատերգութեանց էջերը, կամ բանաստեղծը տեսարաններն ներշնչուած, բարձրու, սովորութիւններու, դէպքերու շարք մը գրչովը մարմնացուցած է: Բիւտլանտ Բարիգու մէջ կ'այցելէ Հինրի Դ-ին արքունիքը՝ որ իրեն կը թելադրէ կորստած սիրոյ տանջանքները: Յետոյ թագուհին Եղիսաբէթ՝ կոմս հոգաբարձու կը կարգէ Շէրվուտի անտառին. ահաւասիկ անտառային դիւ-

թութիւնները, Ամրան գիշերի մը երազը և ինչպէս որ հոձիքը 1601ին Բիւտլանտ դաւ մը կը պատրաստէ, և ասիկայ է Յոլիոս կենսարը և Ռիշար Երկրորդը. դաւը կը յայտնուի, Բիւտլանտ կը բանտուի. ահաւասիկ Համիլիոն առաջին մասը: Քիչ ետք Յակոբ Ա., կոմսը բանտէն կ'ազատէ ու դեսպան կը խրկէ Տանիմարքա. այս դերը Համիլիոն ամբողջացումն է: Ու երբ Սկոտլոյթ թագաւորը Անգլիոյ զահին կը բարձրանայ, Բիւտլանտ՝ խորամանկ շոտլոցորթ, Պանքոյի թագակիր սերունդին կը նուիրէ Մագպեյի եղբրերգութիւնը. իսկ փոքրիկը քերթուած կտակ մըն է, յորում կոմսը՝ Ասոր կղզիին մէջ անցուցած օրերուն յիշատակն ունի:

Ըստ Ս. Տէմպլոնի ահաւասիկ իրական Շէյքսպիրն, որով կարծուած թատերգակը վտարուի գրականութենէն, նա և ոչ իսկ մին տեսած է վերոյիշեալ քաղաքներէն: Պ. Տէմպլոնի այս բուն քննադատութիւնը աւելի անհամակրութեան արդիւնք մը կը համարուի, քան թէ լուրջ ապացուցում: Անոր խիստ լեզուիկ հակառակ ուրիշներ ձայն կը բարձրացնեն: Ժան Ռիշըն Ա. université des Annales ին մէջ Շէյքսպիրին վրայ խօսելով՝ կ'ակնարկէ Պ. Տէմպլոնը ու կ'ըսէ. «Ինթադրեցէ ուրեմն, միթէ կարելի էր որ Պէյքընի և Բիւտլանտի պէս անձինք այսպիսի հրաշակերտ մը արտադրած ըլլալու գիտակցութիւնը ունենալով զայն գաղտնի պահելու գիշնանէին, և թէ Համիլիոն, Արքայ Լիրին, Օդէլլոյին ու Մակպեյի հայրը՝ մահուան անկողնոյն մէջ ընդոստ՝ չպոտար «հեղինակը ես եմ»: Ստուգիւ Շէյքսպիր աննշան ծագում ունէր, նուազտ արհեստի ձեռնարկեց, Globe թատրոնի դրան առջեւ ձիրել կը պահպանէր, ու ուսմիկ ժողովրդի հան մէջ ապրեցաւ. բայց քայլ առ քայլ բարձրացաւ իր խեղճութենէն դուրս, գրաւեց մեծամեծներու համակրանքը թէպէտ և միշտ ուսմիկ մնաց: Ուրիշ յօդուածագիր մը, Բու սը Սէն Վիլգոր des Annales թերթին մէջ յետ երկինք բարձրացնելու Շէյքսպիրը իբրեւ հոգեբան,

մտքի ու սրտի խորհուրդներուն ու թրբութեան միջոցով թափանցող հմուտ հանճար մը, կ'ըսէ. «Ոչ թէ անոր անձանթ կեանքի լուսաստուերին՝ այլ թատերագութեանց լոյսին մէջ պէտք է փնտռել ու գտնել Շէյքսպիրը: Զինքը թատերարեմիսն վրայ առաջին կարգի դիւցազներուն մէջ չէք գտներ, այլ երկրորդական, ստամին ներկայ անձինքներուն մէջ:

Միացուցէք մի եւ նոյն դիմագծին ներքեւ Համկեղին պարկեշտ Որացիոն, Ռոմեո եւ Ժողովեղին հանճարամիտ Մէրցեցիոն, Վեներտոյ վաճառականին վեհանքն Ունթոնիոն, ինչպէս որ հաշիք ին մեղամաղձոտ ժաղը, պիտի ունենանք Վիլիէմ Շէյքսպիրին նկարը: Նա ինծի ա՛յսպէս կը ներկայանայ, տխուր ու լուրջ խառնուածքով՝ չափազանց զբաղած իր ներքին մարդով՝ գործունեայ կեանքին անձնատուր ըլլալու համար, բայց խոհական. իր վարքին մէջ ունենալով իմաստասիրական բան մը որ կը վարէր իր մտածումը. հայեցողական՝ առանց մարդաստեղծութեան. հեզնոց առանց դառնութեան, սակայն առանց իր մեծութիւնը զգացնելու: Նա ունի վառ յիշուց վարմունք, անկեղծ քաղաքավարութիւն. է նաեւ հաւանող պատշաճութեանց իր դարուն եւ երկրին, մտքի հուր մը՝ որուն բնական վիճակը գեղեցիկ ճառագայթացում մըն է, ունի անշուշտ արհամարհանք մը, հեռու ըլլալու ճիգով աւհամարհելի բաներէ, անտարբեր բարութիւն՝ որ մեծանձն էակներու նկարագիրն է: Զէնդմէն մէկ խօսքով, բառին բարձր իմաստովը առնելով, ինչպէս որ էր ու պէտք էր ըլլալ Շէյքսպիրի Ունթոնիոն՝ ջատ լաւ կրնանք յատկացնել այն հիւսնալի գովեստը՝ զոր Յոլիոս կեաւրին մէջ Ունթոնիոս Բրուտոսին կու տայ «Իր կեանքը վճիտ ու խաղաղ եղաւ, ինչպէս առտուակի մը հոսանքը. անոր անձին տարերքը այնքան սքաշելայարմար ներզաշնակուած էին իրարու՝ որ բնութիւնը պիտի գոչէր բարձրաձայն. Մարդն ալ աս էր »:

Անգլիացի քննադատ մը՝ Բոլ ար Սէն

Վիլքոքէն Զիչ առաջ, Շէյքսպիրին եւ նոր գործերուն նկատմամբ՝ թերեւս վերջին ու ճշմարիտ վճիռը կու տար:

*
* *

Այս անձը յաւակնութիւն կ'ունենայ մեզի ըսելու. «Իսկ եւ նախնամ Շէյքսպիրի հոգւոյն վշտալից պատմութիւնը. ինձ համար Շէյքսպիր այլ եւս հանելուկ մը չէ, ինչպէս որ դիւթեցին իր կենսագիրները: Խորհրդաւոր էակը յայտնուած է, կ'ապրի եւ կը բարախէ. այդ էակը ոչ միայն անհամաձայն չէ՝ իր անուամբ եկած երկերուն հետ, այլ նոյն իսկ անոց իւրաքանչիւր սողը անլուծանելի կերպով միացած են՝ տանջանքի, կրից եւ խանդի հետ Շէյքսպիրի անձին»:

Քանաստեղծին ներքին կեանքը լուսաբանողն է մեծանուն օրագրապետ Պրանք Հարրիս, որ գրական քննադատութեան մէջ մտուց խորին համակրանքով մը արդի մեծ (reportage) տեղեկատուութեան գրութիւնները եւ յանգագութիւնը: Անոր հրատարակած հատորը (The Man Shakespeare) Շէյքսպիր Մարդը ոչ միայն հմայիչ է, այլ նաեւ բանաստեղծին կենացը վրայօք եղած գրուածներուն մէջ ամենէն հանճարեղը եւ յանկուցիլն է:

Հեղինակս իր երկին ներքէ դիւաններու մէջ պրպլումած չէ այլ քանաստեղծին թատերագութեանց ու նուագներուն մէջ: «Ամէն հեղինակ, բայց է կէտթէ, իր երկերուն մէջ ինքզինքը կը նկարէ անգիտակցաբար»:

Քննադատներ մինչեւ հիմայ հազար ու մէկ նպատաւոր եւ աննպատաւոր գիւտեր ըրին Շէյքսպիրի թատերագութիւններուն մէջ: Ինչպէս Պ. Տրեյլուն, նաեւ Պրանք Հարրիս իրեն նախորդները ունեցած է: Բայց ինք առաջինը եղաւ որ գտաւ Շէյքսպիրի ներքին կեանքի պատմութիւնը, պայծառ եւ որոշ ինչպէս կենսագրութիւն մը, նա ամենէն աւելի փրկուած է մարգու նկարագիրը քանաստեղծին գործերուն մէջ: Երբ մեծ գրիչ մը՝

կ'իջնէ մարդկային նկարագրին ամենա-
խոր անդունդ, ինչպէս ըրաւ Շէյքսպիր,
իրեն առաջնորդ և միջնորդ կ'ընտրէ իր
հոգւոյն ճանաչողութիւնը: Համէկ կ'ըսէ.
« մարդ մը լաւ ձանկեալ՝ ինքզինքը ձանկե-
ալ է»: Ուրեմն Շէյքսպիր ինքնին կ'ըն-
գունէր իր թատրոնին կենսագրական նկա-
րագիրը և իր անձին բնագրական յայտ-
նութիւնը անձնաւորութեանցը մէջ: Ո՛րն
է արդեօք ամենէն կատարեալ և ամբող-
ջական դէմքը զոր մեզի թողուցած է Շէյ-
քսպիր: Անտարակոյս Համլէդն է: Հեղի-
նակը շատ լաւ կը ձանչնար նկարագրի
այս տիպարը, վասն զի՝ ինք զինքը և
կամ իրեն ամենէն աւելի բնորոշ կէտերը
կը պատկերացնէր հեն: Այդ տատամաղ,
միշտ խոկալու դիւրաշարժ գործադրու-
թեանց, ծոյլ մեկամաղձոտ և զանդաղեւուն
համար հազար ու մէկ ճարտարական նե-
ղողութիւններ ինդրելու պատրաստական
միտքը կը ներկայանայ քիչ շատ Շէյքս-
պիրի ամէն երկերուն մէջ: Ռոմէօն՝ սի-
րահարած Համլէդ մըն է, կարծես ասոր
կրտսեր եղբայրն, որուն նկարագիրը նուազ
առոյգ և հասուն է քան ուսանող իշխա-
նինը: Ժազ՝ (As you like it) ինչպէս
որ կը հաճիրեն մէջ Համլէդի մի ուրիշ
տպագրութիւնն է. Ռիբարտոս Բ, Հէնրի-
կոս Զ, Բրուտոս, և Լուկար՝ Արքայն Լիւի
մէջ՝ ամէնքն ալ Համլէդին հետեւութիւն,
նեքն են: Եւ թերեւս ասիկայ զարմանալի
չէ: Բայց, երբ Շէյքսպիր կ'ուզէ մեզի
նաեւ գործի տէր անձ մը ներկայացնել,
ինչպէս Ոթէլլօ և Մագպէդ, Համլէդին
զոյներովը կը նկարէ:

Շէյքսպիր չէր համակրեր գործի տէր
անձերը, որով չաջողեցաւ թափանցել
անոնց հոգեբանութեանց մէջ, որոնք իրե-
նինէն ջատ տարբեր էին: Նա ո՛չ դիւցազ-
նական և ոչ այրական հոգի ունէր, այլ
ընդհակառակն զգայուն էր և ջղային.
«բնաւորութեան և արտաքին շարժուձեւի
տեսակ մը անուշութիւն, և բերանը խօ-
սուն էր → Պ. Հարրիս լաւ դուրս կը ցատ-
քեցնէ բանաստեղծին բարոյական դէմքը.
→ նա արդար էր իր զատումին մէջ նոյն

խակ հակառակորդներուն դէմ, չէր կրը-
նար հանդուրժել հասարակի, մէկ խօսքով
(Snob) Սնոպ էր, ինչպէս որ կը տեսնուի
ազնուականները նախադասեւուն և իր ըն-
տանիքը ազնուականացնելու ճիգերուն
մէջ. մարմնով տկար, բնաւորութեամբ դե-
ղեւուն, շտայլոտ և ոչ թէ ազահ, ինչ-
պէս որ մինչեւ հիմայ ներկայացուցին,
հակամէտ բարեպաշտին, համակրող ա-
նոնց՝ որոնց համար կեանքը թշնամի է
(իր դիւցազնները պարտեալներ են և ոչ
թէ յաղթողներ), նրբաճաշակ՝ իզական
սեռի նմանելու չափ, սիրահարը ամէն
գեղեցկին, ինչպէս երաժշտութեան և ծա-
փիներուն՝ քան թէ խօսքերու. փոփոխա-
միտ, սակայն մտածող, պատրաստ դիւրին
ճամբով մը՝ որ և իցէ դժուարութենէն օ-
ձիքը ազատելու, և քչիկ մը հացկատակ:

Բայց ըստ Հարրիսի այս թերութիւն-
ներէն ոչ մէկը կրնար բանաստեղծը կոր-
ծանումի տանել. ընդհակառակն նա զոհ
գնաց իր իսկական յատկութեանը, վրան
տիրող զգայասիրութեան՝ որ անոր ամ-
բողջ կեանքը զբաւեց: Դեռ տամուլթը
տարեկան, ստիպուեցաւ ակամայ բողբո-
ղին, ամուսնանալ Աննա Հաթէվէյին հետ
և զոր ատեց միշտ և երեսէ թողուց: Եւ
յիբաւի Շէյքսպիր ուրիշ հարսանիք մը կը
խորհէր և արդէն անոր եկեղեցական վա-
ւերացումն ալ խնդրած էր: Սակայն Ան-
նային երկու խնամակալները բռնադատե-
ցին զինքը կարծիքը փոխել և փութով
աղջկան հետ առաջնորդեցին խորանին առ-
ջեւ՝ քսան և չորս ժամուան մէջ: Այդ
շտապին պատճառը յայտնուեցաւ՝ երբ վեց
ամիս ետքը Շէյքսպիր աղջիկ զաւակ մ'ու-
նեցաւ: Նա թերեւս խոստացած էր Ան-
նային հետ ամուսնանալ, որով՝ յետոյ
պարտաւորուեցաւ խոստումը կատարել՝
թէպէտեւ իրմէն աւելի տարեց էր, և ատեց
զանկայ ցմիշտ: Շէյքսպիրին այդ ատե-
լութիւնը անձնասիրութենէ առաջ կու գար՝
մտածելով որ իր անփորձառութենէն և
հեշտասիրութենէն պարտուեցաւ: Կ'անի-
րաւէր թերեւս, բայց, անշուշտ առանց
այդ ատելութեան՝ որ զինքը մղեց ամու-

սինը և Սղրատֆորտը թողլու և Լոնտրա գալու՝ Շէյքսպիր պիտի չգտնուէր թաւերարեմին վրայ և արդի մատենագրութիւնը աւելի խեղճ պիտի ըլլար:

Շէյքսպիրի առաջին ցաւալի փորձը չբժկեց զինքը զգայասիրութենէն. ժամանակակիցներէն մեզի հասած երկու աւանդութիւններ ցոյց կու տան անոր երիտասարդական ձեռնարկները:

Սակայն, Շէյքսպիրին միակ սէրը, որ իրեն գաղտնի տանջանքը պիտի ըլլար, էր առ Մարի Ֆիդղըն, որ Եղիսաբէթ թագուհւոյն շքադիր օրիորդն էր: Նա մի միայն ճշմարտապէս այս կինը սիրեց, և կամ թէ՛ մի միայն ասոր սէրն է որ ազդեց իրեն արուեստին մէջ. գրականութիւնը այս կնոջ կը պարտի Համլէթին վարանամտութեան, Օղէլլոյի՝ նախանձին, Լիր Սըքայի վշտին՝ վսեմ պատկերները, Տրոյսիլոյի և Քրէստոսայի մոլեգին դառնութիւնը, կրքոտ վատութիւնը Անտոնիոսի, և կղզեպատրայի մոգական նկարը, որոնց մէջ գծեց Շէյքսպիր ամէն կախարդանքը այդ էակին՝ որուն համար տանջուեցաւ: Անտոնիոս սիրահարուած կղզեպատրայի — ահաւասիկ Շէյքսպիրի կենաց ողբերգութիւնը:

Մարի Ֆիդղըն նախապաշարուէ ազատ, զգայուն, փոփոխամիտ մէկն էր. նէ էր նետէ յուսալուծութեան սերմը Շէյքսպիրի մշտամփայտ արտին մէջ, իր ննջութիւններն էին՝ որ բանաստեղծին կու տան սիրոյ վշտալից փորձառութիւնը և զուարթ կատակերգակը կ'այլափոխեն ամենամեծ եղերերգութեանց հեղինակին՝ որոնք երբէք զաղափարուած չեն:

Մարի Ֆիդղըն 1597ին երբ Շէյքսպիրին ծանօթացաւ այլ եւս զրաւեց անոր թատերաբեմը, նախ թերանկարուած երեւցաւ հոն՝ իրբեւ երկրորդական անձ մը, բայց բանաստեղծը կը նկարագրէր միշտ և մի միայն զինքը, դէմքին՝ ամբողջութիւնը՝ յորում կը փայլէին վաղվառն խորաբեր աչքերը և զորս կը բուրդէին՝ եղիսաբէթեան Անգլիոյ անսովոր, սեւ մազերը, որոնց վրայ՝ Շէյքսպիր իր անձինքը

ներուն ձեռքով միշտ գնվիստի տարափ մը թափելու յաւակնութիւնը կ'ունենար:

Բանաստեղծը՝ թէպէտեւ խաբուած, դարձեալ պաղատագին կը դառնայ թուի տիկնոջ (dark lady) ոտքերուն աւելի եւս մատնուելու համար: Նէ երեք զաւակներ կ'ունենայ պալատականներէն: Շէյքսպիր կը տանջուի, բայց չի կրնար ազատիլ իր անարգ տենչէն. Համլէթ՝ առաջին հառաչն է բարոյական անկարողութեան, ճանաչումն է իր անձին տկարութեան, ողբերգն է ալիկոծ հոգւոյն մէջ վրէժի փափագին և վատութեանը: Տասներկու տարի կը տեսէ իր սիրոյ գերութիւնը, և կարծես տարիքն առնելով դեռ աւելի կը բորբոքի սիրոյ այդ բոցը: Օղէլլոն զրած ատենը զանի դեռ աւելի կը պաշտէր քան այն ատեն՝ երբ Ռէմպոքի հետ զինքը խաբեց. Օղէլլոն կը նկարէ մեզ անոր կրից տենդը և նախանձին ամէն տանջանքները: Օղէլլոն՝ Շէյքսպիր չէ, բայց նա հագիւ թէ յարձակում կը կրէ իր նախանձէն, կը զգենու շէյքսպիրեան այդ զայրագին նախանձը՝ զոր բանաստեղծը գերմարդկային կ'ընէ: Օղէլլոյի դէմքը՝ իրբեւ գործի տէր մարդ՝ խեղճուկ գծուած է, բայց հոն սրտի տառապանքն է որ կը տիրէ, անոր կուրովը չէ որ զմեզ կը հիացնէ, այլ տկարութիւնը, որ Շէյքսպիրին է. անոր տանջանքը, երկրազանդութիւնը, զայրոյթը, նախանձը և խղճի խայթը՝ ամէն ալ Մարի Ֆիդղընի սիրահարին հոգւոյն զոգոթաւ ներն են:

Շէյքսպիր մերթ ընդ մերթ զանի կ'ատէ, կ'արհամարհէ ու կը զովէ, ահաւասիկ անգութ դրոսագր՝ Քրէստոսային մէջ, ահաւասիկ կղզեպատրան՝ շէյքսպիրեան տիկիներէն ամենէն սքանչելին, որուն համար անգլիացի քննադատը Սայմընս կ'ըսէ. «Թատրոնի վրայ՝ կանանց դէմքերէն ամենէն գեղեցիկը»:

Բանաստեղծը Անտոնիոսի դիմակը կը զգենու — «Մի բերրի զիւր, Եգիպտոս»:

Անտոնիոսի այս աղաղակն առ կղզեպատրան՝ Շէյքսպիրին սարսափի ազաղակը կը թուի:

Նա կը զգայ որ իր սաստիկ սէրը՝ ան-

հաստատութեամբ զինք յուսահատութեան առաջնորդեց. այլ եւս մարդկութեան վրայէն վստահութիւնը կը կորսնցընէ, կը կորսնցնէ նաեւ ատողութիւնը, միտքը տազնապէն մոլորած՝ կը տարակուսի առէն բանի վրայ, մարմինը այլ եւս կը ահարանայ՝ ծերութեան վրայէն:

Շէյքսպիրը կը գրէ պատրանքէն վշտացած ողորդութիւնը, ծերութեան նախազգուշ, լի Ուրբայն, որ կը վստահի իր աղջկանցը վրայ և կը հաւատայ անոնց. թշուառ լիլը՝ Շէյքսպիրը կ'աւտասուէ ինքզինքը. միթէ ինքն ալ վստահացած չէ՞ր իր բարեկամին և սիրուհւոյ մը. անմիտ չէ՞ր միթէ երախտագիտութիւն յուսալուծն ազնուական երիտասարդէ մը՝ որ անուանի եղած էր իր արուեստին մէջ, և հաւատարմութիւն՝ լիտի մը:

Բանաստեղծը Ուրբայնի վարչութիւնը գրելէն ետքը, թատերգութիւն մը յորում կը ցուցնէ իր յուսահատութիւնը և բարեկամացը ապերախութիւնը, և որուն մէջ նա այլ եւս յոգնած կը թուի, կը լռէ ժամանակ մը. կեանքէն ձանձրացած կը կղզիանայ, թերեւս Սթրատֆորտ կը դառնայ՝ ըստասուն հինգ տարեկան, հանգչելու, մոռնալու համար անցեալը՝ Շէյքսպիրը այլ եւս չի ժպտիր:

Իր տանը մէջ ազգայնական ու սփռականքը կը գտնէ. կը ցնդի Մարի Ֆիդդընի յիշատակը. Ռուդիթ աղջկանը մօտ, որուն հետ տաղիւն անգամ էր որ կը կենաւ կցել, կը ծաղկեցնէ նոր գորով մը. կը թրթռացնէ նոր թել մը՝ հայրական սիրոյ, Դարձեալ կը հասուննայ բանաստեղծին վերջին ժպտուն քակորումը, որ դուրս կը ցատեցնէ անոր կատարեալ սիպարը՝ վերջին երկով մը՝ իր խանդավառ բերկրութեան կատարէն մէջ, փոքրոքիկ:

*
**

Ոմանք տարակոյս հանեցին թէ՛ Մարի Ֆիդդըն չէր այդ թուի սիրուհին որ այնքան տանջանք յազեց Շէյքսպիրի սրտին մէջ, Գոտան կենդանագիր մը՝ որ այդ կինը

խարտեալ մագերով և կապոյտ աչքերով կը ներկայացնէ, և թաւ հիմնական ապացոյց մը պիտի ըլլայ, թէ որ վաւերական է կենդանագիրը. կարեւորութիւն մը չունի թէ միտքութեան անունը եղած ըլլայ Մարի Ֆիդդըն Գոտի տիկնայ (Dark Lady) որ սիրահարութեան և տիրութեան փորձարկը համարուած է բանաստեղծին կեանքին մէջ. ճշմարիտ է որ այս կինը գոյութիւն ունեցաւ և իր դերը կատարեց, որ է Կոտնէլ զինք երգողը:

Թիլգմ. Լ. Յ. ԲՈՍՊՐԵՑԳԵԱՆ

Հ Ե Ք Ե Ա Յ

Իշխանուհին՝ նստած իր դահլիճին պատշգամբին ապակեփեղկին մօտ, կը դիտէր հեռաւոր ծովէն բարձրացող ամպերը ու ինքրին կը հարցնէր թէ ինչո՞ւ կ'ապրէր. իշխանուհին քսան տարեկան էր, բայց աւելի և պակաս կը ցուցնէր, ան մագերով մէջ հոս հոն կը տեսնուէին արծաթ թելեր, ու դէմքը թաքնած քայքայ տգոյն՝ նման փղոսկրի, Հայրը և եղբայրները մեռած էին պատերազմի մէջ, իսկ նշաւնա՞ծը, ապանիսիք իշխան մը, զինքը լքեւ էր, վստահ չի ժառանգած գանձը այնչափ նոյն չէր ինչպէս կը յուսացուէր. Ուստի ծովեզերեայ դղեակ մը քաշուած, ինքրին կը հարցնէր թէ ինչո՞ւ կ'ապրէր. Այլ ևս ցաւ կամ նեղութիւն չունէր, բայց երբեք կ'ողորար այն ժամանակին յորում գէթ կը կրէր, երբ ցաւը կը խուժէր կուրծքին մէջ՝ նման բուրբուններով և շառաչներով բայց նաև հիանալի ցոլքերով լի մըրկի մը. Այն ատեն փոթորկին մէջ կը շարժէր իր սիրտը՝ նման շղթայակապ առիւծի մը՝ կը մռնչէր, կը ջանար բոլորեւ ջաւը և բայց ժամանակին օգնութեամբ՝ ցաւին ալ յաղթեւ էր. Ու ժամանակն ալ, քաջ բժշկի մը նման, իշխանուհին կուրծք